

ORTA ASYA'DA CENGİZLİ HANEDANLARIN DEVLETLEŞME SÜRECİNDE ESKİ İNANÇ UNSURLARININ ROLÜ

THE ROLE OF OLD BELIEF ELEMENTS IN THE STATE- BUILDING PROCESS OF CHINGGISID DYNASTIES IN CENTRAL ASIA

Zahide AY*

Öz

Türklerin ve Moğolların, devletli döneme geçişlerinde, eski inanç unsurlarından aldıkları en önemli unsurun, “yönetici soyun, meşruiyetini Tanrıdan aldığı prensibi” olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun bir örneği, Göktürklerdeki Açına soyu, diğer bir örneği de Moğollardaki Cengizli soyudur. Bu makalede, Cengiz Han'la birlikte devletleşme sürecine giren Moğol devletinin ve sonrasında Orta Asya'da kurulan bütün Müslüman Türk devletlerinin bir tür anayasası olan Cengiz Yasası'nın oluşmasında eski inanç unsurlarının nasıl bir etkisi olduğu üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken de, Oğuz Kağan kökeni üzerinden kendini tanımlayan Selçuklu ve Osmanlı devlet geleneği ile Cengizli soyu üzerinden kendini tanımlayan Orta Asya devlet geleneği arasındaki görüş ayrılığı vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Moğollar, Türkler, Cengiz Han, Oğuz Kağan, Cengiz Yasası, Devletleşme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, ayahide@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-4978-4462>.

Abstract

It is asserted that the most important element of the Turks and Mongols took from their old belief elements is "the principle that the ruling dynasty takes its legitimacy from God" in the transition of the Turkish and Mongol tribes to the state-building process. An example of this is the Ashina line among the Kok-Turks, and another example is the Chinggisid dynasty among the Mongols. In this article, we will focus on the influence of ancient beliefs on the formation of the Chinggisid Yasaq, a kind of constitution of the Mongol Empire which entered into the state-building process during the reign of Chingghis Khan and of all Muslim Turkish states onwards which were established in Central Asia. In this study, the disagreement between the Seljukid and Ottoman state tradition, which gained legitimacy through emphasizing their origins related to Oghuz Kaghan, and the Central Asian state tradition situating itself on the Chinggisid legacy will be emphasized.

•

Keywords

Mongols, Turks, Chinggis Khan, Oghuz Kaghan, Chinggisid Yasaq, State-Building Process

GİRİŞ

Bu çalışmanın başlamasında, öne çıkan soru şuydu? Orta Asya'nın Türk dilli halkları açısından bakıldığında Cengizli bir liderliğe bağlı olmak doğal kabul edilirken, dolayısıyla Moğol istilaları sonrası gelişen bir tür yarı Moğolluk durumu yadırganmazken, onların bu durumu, Horasan üzerinden İran ve Türkiye'ye gelen Türk dilliler tarafından, neden asla kabul edilemez bir şeydir?

2015 ve 2016 yılında Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiğimiz saha araştırmamız sırasında, iki şey dikkatimiz çekmişti. Uygurlar arasında (bu arada Uygurlardan kasıt, eski Toharistan topraklarında yer alan Kaşgar, Yarkent ya da Hoten bölgesinde yaşayanlardan ziyade, Çin'in İç Moğolistan eyaletine yakın olan Turfan ve Kumul (Hami) bölgesinde yaşayanlardır) Moğolluk motifleri de, Zerdüştilik motifleri de gözlenmekteydi. Üstelik onlar bunu reddetmemekte, hatta Uygurluklarının bir parçası olarak doğal kabul etmekteydiler. Bizde ise her ikisi de reddedilir. Selçukluluk, hanedan olarak Oğuz Kağan kökeninden olmakla açıklanırken; topluluk olarak da, Moğol unsurları öncesine giden bir Horasanlılık kökeni (Horasan'dan göç etmiş olma durumu) vurgulanır ki, bu Horasanlılık durumu daha ziyade İslamlaşma tarifi üzerinden yapılır. Horasanlılık durumu bize birçok şey söyler aslında. Bunların en başında da, Orta Asya'da gelişen güneyli Müslümanlığının Moğol istilaları sonrası evresinin, kendini Kıpçak dilli kuzeyli hakların İslamlaşmasından ayıran bir söylem biçimi olmasıdır. Bu makalede, Orta Asya'daki bu kuzeyli ve güneyli halklar ayrımının, İslamlaşma üzerindeki etkisinden ziyade, devletleşme üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Gerçekten de güneyli Müslümanlığı kendini Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular hattı üzerinden Moğol istilaları öncesine dayanan bir kronolojiyle tarif ederken; kuzeyli Müslümanlığı, tam da Moğol istilaları sonrasında İslam'a giren ve devletleşme boyutunda da kendini Cengizli bir soydan gelmek üzerinden tarif eden bir Müslümanlaşmayı ifade etmektedir.

Öyle ki, Cengizli olmak, Orta Asya'da 19. yüzyılda bile hala önemli olagelen bir durumdu. Timurlu topraklarının batı kesimleri yani Anadolu ve İran sahasında artık meşru soy, Oğuz soyluluk gerektirse de, Orta Asya'da bu gelenek, Cengizli soyluluk prensibi üzerinden geçerli olmuştur. İslam öncesi dönemlerin göçebe toplumlarında soyun kökeni, devlet kurmada meşruiyet açısından çok önemliydi. Selçuklular artık İslam'a geçmişti ve Abbasi hanedanının hala hayatta olduğu bir dönemde, yaşayan bir soyla ortaya çıkamazdı. Onun yerine soylarını, İslam öncesi zamanlara ait efsanevi bir

karakter olan Oğuz Kağan'a dayandırmaları oldukça makul bir çözümdü. Moğollar ise, henüz İslam'a girmemişlerdi. Bizzat Cengiz Han'ın soyu tek başına kutsallık için yeterliydi. Peki soyu diğer soylardan önemli kılan ne idi? Burada İslam öncesi inanç unsurlarından bazı semboller öne çıkmaktaydı. Özellikle dağ kültü ve kurt kültü gibi unsurlar bunların başında gelmekteydi.

Türklerin ve Moğolların Devletleşme Süreçlerinde Eski İnanç Unsurlarının Rolü:

Gök-Tanrı inancının temsil ettiği dağ kültü ve kurt kültü gibi unsurlar, Türklerin ve sonrasında Moğolların devletleşme süreçlerinde, çok temel bazı roller üstlenmiş görünmektedir. Bize göre, dağ motifi daha genel bir temsiliyet bulmuş, birleştirici olmada çok önemli bir figür olagelmıştır. Kurt motifi ise özelde hanedanı, dolayısıyla da genelde devleti temsil etmiştir. Tıpkı Göktürk hanedanının kurucusu *Açına* soyunun kurt sembolünü kullanması gibi. Ama farklı boyları ortak bir gelenek duygusuyla asıl birleştirici olan dağ motifi olmuş görünmektedir.

Türk ve Moğol geleneklerinde önemli bir rol oynadığını gördüğümüz dağların en ünlüsü *Ötüken*'di. 6. yüzyıl Çin kayıtlarına göre, Göktürk hakanı daima *Ötüken*'de otururdu.¹ Emel Esin, Türk kağanının, gök tanrısı *Tengri Kan*'a mümasil ve ondan kut almış bir hükümdar olduğunu, mekan bakımından da, göğe yakın, *Altın-dağ* diye anılan bir zirvede, *Ötüken-yış*'ta, mukaddes bir ormanlı dağda oturduğunu söyler.² Orhun yazıtlarında da, *Ötüken* ormanından daha üstün bir yer olmadığı yazar.³ Bu durumda öyle görünüyor ki, *Ötüken*, aslında bizim fiziki haritada gösterebileceğimiz somut bir dağ değildir. O daha ziyade, kutsallığı temsil eden, bölgenin o sıradaki en yüksek yerine verilen addır. Böyle bakınca, *Ötüken* denildiğinde, büyük ihtimalle coğrafi açıdan farklı dönemlerdeki farklı yerlerden bahsetmiş oluyoruz. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Göktürk devleti ile Uygur devleti aynı *Ötüken*'i kutsal dağ olarak kullanmışlardır. Bu da, bu ikisinin, aslında hanedan değişikliği yaşamış aynı devlet olmasından kaynaklanmaktadır ki, Göktürk devletinin içinden çıkan Uygurlu hanedanı, kendi hükümetini kurduğunda, hükümet merkezini aynı yerde, *Ötüken*'de kurmuştur.

¹ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 32.

² Emel Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 88.

³ *Orhun Abideleri*, haz. Muharrem Ergin, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 5, 57.

Anlaşıldığı kadarıyla, Ötüken Göktürklerle birlikte literatüre girmiştir. Asıl genel adı *Tanrı-kut*'tur. Bugün, Tanrı dağlarındaki, haritalarda *Bogdo-ola* gibi Moğolca bir adla geçen yüce ve kutlu dağın adı, Doğu Türkistan Türkleri tarafından *Tanrı-kut* dağı adı ile anılmaktadır.⁴ Yine anlaşıldığı kadarıyla bu dağların şöhreti, uzun zaman sonrasında bile biliniyordu. Örneğin Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't Türk*'te Ötüken'i, Uygur ülkesine yakın Tatar bozkırlarında bir yer adı olarak kaydetmiştir.⁵ Uygurlarda *ötken*, "kutsal ülke" anlamını almıştır.⁶ Büyük ihtimalle Moğolların yeryüzü tanrıçası *İtügen/Etügen*'e de adını vermiştir.⁷ Öyle ki, 13. yüzyıla gelindiğinde Moğolların da, dağları, inanç sistemleri içerisinde en yüksek yerde tuttuklarını görüyoruz. Cengiz Han devrine ait olayları destansı bir mahiyette anlatan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserde, Moğolların atalarının doğum yeri olarak *Burkan Haldun* adında bir dağ adı geçer. *Burkan*, *borkan*'dan gelmektedir, *boz-kan*'ın da "gri Efendi" den geldiği düşünülmür.⁸ *Gizli Tarih*'te, Cengiz Han'ın cediti olarak gösterilen Börte Çine(bozkurt)'nin yurdunu Burkan Haldun'da kurduğu anlatılır.⁹ Yine *Gizli Tarih*'te, Cengiz Han'ın, "*Haldun-Burhan'ın yardımıyla, bir kırlangıcın hayatı gibi, hayatım kurtuldu... Bundan sonra Burhan-Haldun için, her sabah tapınmalıyım. Bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin*" dediği kaydedilmiştir.¹⁰

Dağ motifinin yanısıra ikinci önemli motif olarak değerlendireceğimizi söylediğimiz kurt motifi ise, eski Türklerde ve bunu onlardan alan Moğollarda, hayvan motifleri arasında daima en önemli rolü temsil eden motif olmuştur. 581 yılı civarına ait Sogdca yazılmış bir Bugut yazıtının yer aldığı dikilitaşın tepesinde bir çocuğu emziren dişi bir kurt tasviri vardır.¹¹ Bu yazıtta göre, Türküeler, Hsiung-nuların özel bir koludur. Aile adları *A-çina* (Asena)'dır. Komşu bir devlete yenilmişler ve bu devletin askerleri on yaşındaki bir erkek çocuk dışında tüm aileyi yok etmişlerdir. Askerler bu çocuğun gençliğine acıyarak onu öldürmemiş, onun yerine ayaklarını kesip otlaklı bir bataklığa atmışlardır. Orada bir dişi kurt, onu etle beslemiştir. Böylece çocuk büyümüş, sonra da kurtla

⁴ Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 2, 2014, s. 559. TTK Yayınları, Ankara

⁵ Mahmûd el-Kaşgarî, *Divânü Lugati't Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382.

⁶ Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, s. 158.

⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 51.

⁸ Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, s. 159.

⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 3.

¹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 41.

¹¹ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 67; aynı yazar, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 199.

çiftleşerek dişi kurdu gebe bırakmıştır. Çocuğun hala yaşadığını öğrenen hükümdar onu öldürtmek için adamlarını göndermiştir. Adamlar çocuğun yanında dişi kurdu görünce onu da öldürmek istemişlerse de, dişi kurt hemen Turfan kağanlığının kuzeyinde bulunan bir dağa kaçmış, buradaki düz bir ovada yer alan bir mağaraya sığınmıştır. Gebe olan dişi kurt burada on çocuk dünyaya getirmiştir.¹² Her bir çocuk farklı bir soyadı almıştır. Bunlardan birisi de *A-çina* adını almıştır.¹³

Gumilev'e göre, *A-çina* kelimesi, Çince ve Moğolcadan türeyen bir kelimedir. Moğolcada "çino", kurt demektir. Çincece bir saygı ifadesi olan "a" takısıyla birlikte *A-çino* haline gelen kelime "asil kurt" anlamına gelmektedir. Çin kaynaklarında, *A-çina* hanlarının tebasından *Tu-küe* diye bahsedilmektedir. Bu kelime, "Türk" kelimesi ile Moğolcadaki ler-lar ekine karşılık kullanılan "üt" ekinin birleşmesinden oluşmaktadır.¹⁴ Gumilev, Moğolistan'ın Altay dağlarının eteklerinde Hunların ardılları olan ve Türkçe konuşan halkların yaşamakta olduğunu, bu bölgeye sonradan gelen prens *A-çina* ve ailesinin konuştuğu dilin ise başlangıçta Moğolca olduğunu söyler. *A-çina*'nın adamları bu yerli halka "türk-üt" adını vermişler. *A-çina* ailesi ve çevresindeki beş yüz aile, Türkçe konuşulan böyle bir ortamda yaşıyor olmanın da getirmiş olduğu sebeple, bir yüzyıl gibi bir süre içinde, Moğolcadan sadece unvan isimlerini koruyup tamamen Türkçe konuşur hale gelmişlerdir.¹⁵ Bu teze göre, başlangıçta Moğolca konuşan göçmen *A-çina* ailesi ile Türkçe konuşan yerli halkın kaynaşması öyle mükemmel olmuştur ki, bu kaynaşmadan *A-çina* ailesine mensup Bumin ve İstemi adındaki iki kardeşin kurduğu Göktürk Kağanlığı doğmuştur.

Göktürklerde bu derece ön plana çıkmasına rağmen, *Oğuzname* olarak da bilinen *Dede Korkut*'ta da, kurt kültürünü hatırlatan ancak birkaç cümleye tesadüf edebiliyoruz. Bunların başında "*kurdun yüzü mübarektir*" cümlesi gelmektedir.¹⁶ Ayrıca, kahramanlar ve onların savaş sırasında gürleyip haykırmalarının kurda

¹² Efsanede sözü edilen bu mağara, 8.yüzyıldan sonra Ergenekon olarak kaydedilmiştir. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001, s. 43.

¹³ Denis Sinor, "Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", *Erken İç Asya Tarihi*, çev. Talat Tekin, İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 397; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 199; aynı yazar, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 305; Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, Ankara, 2002, s. 95, L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 35-36; Ahmet Taşağıl, *Kökö Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 125.

¹⁴ Gumilev, *Eski Türkler*, s. 36.

¹⁵ Gumilev, *Eski Türkler*, s. 36.

¹⁶ *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 44.

benzetildiği “yeni bayırın kurduna benzer idi yiğitlerim” cümlesini görüyoruz.¹⁷ Z.V. Togan, *Reşideddin Oğuznamesi*'nin tahlil kısmında, kurdun, Göktürk hanlarının cediti ya da ceditesi olmasına karşılık, Uygurlar ve Oğuzlarda sadece seferlerde yol gösteren yeleli bir erkek bozkurt olduğunu söyler.¹⁸ Oğuz destanlarında kurt kültüne bu kadar az değinilmesinin nedeni belki de, kurt motifi hakkında yukarıda söylediğimiz, özelde hanedanı, dolayısıyla da genelde devleti temsil etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Devletli dönemde kurt motifi daha çok ön plana çıkarken, dağılma dönemlerinde boylar arasında daha başka hayvan motifleri, mesela geyik motifi, daha birleştirici olagelmış gözükmektedir.

Önemli bir nokta olarak şunu da hatırlatmak gerekirse, Göktürklerle birlikte bir hanedan sembolü haline gelmiş olan kurt motifi, aslında daha sonraki topluluklarda tek başına kullanılmak yerine, geyik motifi ile bir arada geçmektedir. Örneğin, Kırgız *Manas* destanında yer alan *Er-töştük*'te bu iki motif bir arada geçmektedir.¹⁹ Doğada birbirine zıt olan bu iki hayvan, avcı ve avın temsilcileri olan kurt (çino) ve dişi geyik (maral), Asya göçebe uluslarının en eski imgelerindendi.²⁰ Hatta geyiğin, Moğolistan ve kuzeyinde (Orhun-Selenge bölgesinde) yaşayan kabileler arasında, kurttan önceki kutsanmış hayvan motifi olduğu görüşü ileri sürülebilir. Şöyle ki, geyiğin kutsal kabul edildiği zamanlar, henüz bir devletin ortaya çıkmadığı zamanlardı. İsenbike Togan'a göre, boylardan devletli döneme geçiş, genellikle hiyerarşik yapıdaki boylar için söz konusu olabilmıştır. Bu teze göre, hiyerarşik yapıda olmayan boylar, devlet düzenine geçişe direnç gösterirken, hiyerarşik yapıdaki boylarda, boy gelenekleri,

¹⁷ *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 140.

¹⁸ Z.Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 134. Şunu unutmamak gerekir ki, *Oğuzname*, her ne kadar en saf Türk gelenekleriyle dolu olsa da, bugüne ulaşması Moğollar aracılığıyla olmuştur. Hatta Roux'a göre, Oğuz Kağan'ın askeri başarıları, gerçekte Türk tarzına uyarlanan Cengiz Han'ın başarılarından başka bir şey değildir. Zaten, bizim elimizdeki *Oğuzname* ve *Dede Korkut* versiyonları da, yazılış tarihleri itibarıyla Moğolların egemen olduğu 14. yüzyıla aittir. Demek oluyor ki bizler, göçebe bozkır geleneklerini ifade eden unsurlarla dolu *Dede Korkut* destanlarından, aslında Moğollar sayesinde haberdar olmuşuz. Bkz. Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, s. 37; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 54; A. Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, ss. 117-127; Abdülkadir İnan, “Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, ss. 204-205.

¹⁹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 67; aynı yazar, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 203; aynı yazar, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, s. 309.

²⁰ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 67.

ordu-devlet düzeni içerisinde sürdürülebilmıştır.²¹ Boyların, kendi içlerinden bir boyun lideri etrafında, tek çatı altında toplanması olarak değerlendirilebileceğimiz devletli dönemler, önce Hunlar, sonra da Göktürkler döneminde söz konusu olmuştur. Yukarıda sözü edildiği gibi, efsaneye göre Göktürkler (A-çına hanedanı), esaretten bir bozkurt önderliğinde çıkmışlardı. Böylece kurt, Göktürklerin tuğlarında kullandıkları simgeleri haline gelmişti. Bu konuda Çin kaynakları, “*Türkler, kağanlık otağının girişine, kurt başlı bir bayrak dikerlerdi*” demektedir.²² Geyik motifine tekrar dönecek olur isek, Göktürklerin tuğlarında kurt motifini kullanmalarıyla, geyik motifinden vazgeçtikleri anlamını çıkarmamamız gerektiğini belirtmeliyiz. Onlar tuğlarında geyiği de kullanırlardı.²³ Böylece kurt, “devlet”i (gerçekte Tu-küelerin dahil olduğu budun’u) temsil ederken, geyik de, tek tek bütün boyları (diğer budunları), yani eski düzeni temsil etmiş oluyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, kabile federasyonlarının ve imparatorlukların kuruluşu, genelde egemen olan boyun söylencelerini ön plana çıkarmış, diğerlerini ya silmiş ya da unutturmuştur. Seçilen söylence zamanla daha yaygın hale gelerek, çoğu kez yeni boylarca da benimsenmiştir. Federasyona yeni girenler, zamanla kendilerini aynı inanç çerçevesi içinde, egemen boyun ardılları olarak kabul etmişlerdir. Tu-küelerde de durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Egemen budunun sancağındaki sembol ki, Göktürklerde bu sembol kurt idi, bütün budunların sembolü haline gelmeye başlamıştır.

Aynı kurt sembolü, Cengiz Han tarafından da, geyik motifi ile bir arada kullanılmaya özen gösterilerek. *Moğoların Gizli Tarihi* adlı eserde de geçmektedir. Bu şekilde bir nevi, hanedanı temsil eden kurt ile boyları (eski düzeni) temsil eden geyik yan yana getirilerek eşitlenmiştir aslında. *Gizli Tarih* şu sözlerle başlar: “*Çinggis Han’ın cediti, Yüksek Tanrının (ebedi Tengrinin) takdiriyle yaratılmış bozkurt(Börte Çine) idi, eşi beyaz bir dişi geyik (Koa Maral) idi*”.²⁴ Bir başka Cengizname versiyonunda, *Gizli Tarih*’te de geçen Alan-lua’nın, kocası Duban Bayan’ın vefatından sonra, semavi boz bir kurttan gebe kaldığı anlatılır.²⁵ Yine

²¹ İsenbike Togan, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, E.J. Brill, Leiden, 1998, ss. 60-123.

²² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 7, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 25.

²³ Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s. 94.

²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 3.

²⁵ İnan, “Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı hakkında”, s. 206; *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 1169.

Gizli Tarih'te, Cengiz Han'ın ceddinden Bodonçar'ın, yiyecek sıkıntısı çektiği bir zamanda, yiyeceğini kurtlarla paylaştığı anlatılır.²⁶

Cengiz Han'ın cediti hakkında aktarılan hikayeler, sadece kurt ve geyik sembolleriyle ilgili değildir. Türklerden alındığı aşikar bir başka ilginç efsanede de, bu sefer kurt kültü ya da geyik kültü yerine dağ motifi ön plana çıkarılarak Reşidüddin'de şu şekilde kaydedilmiştir: “Kendi zamanından iki bin yıl kadar önce Moğollar, komşularıyla yaptıkları bir savaşın sonunda toptan öldürülmüşlerdi. Bu katliamdan yalnızca iki erkek ve eşleri kurtulmuştu. Bunlar, her yanı yüksek dağlar ve içine girilemeyen ormanlarla çevrili bir vadide, verimli Ergenekon vadisinde soylarını başlatıp çoğaldılar. Çok uzun bir süre kendi başlarına yaşadılar. Sayıları toprağın onları besleyemeyeceği kadar arttığında, oradan ayrılmak zorunda olduklarını anladılar. Bir geçit aradılar, ancak bulamadılar. Dağda bir demir madeni vardı. Madencilikle az da olsa uğraştıklarından, yeteri kadar maden eritirlerse kendilerine bir yol açabileceklerini düşündüler... Uzun çabaların sonunda maden erimeye başladı ve bir gedik oluştu... Çingiz Han'ın nesli de o dağı, demir eritmelerini ve demirciliği unutmazlar...”²⁷

Reşidüddin'in aktardığı bu hikayenin de bize gösterdiği üzere, eski Oğuz, Göktürk ve Uygur hükümdarlarının sülalelerine dair Türk kavimleri arasında söylenen hikayeler, Moğollarla birlikte artık Cengiz Han adı etrafında toplanarak aktarılmıştır. Öyle ki Orta Asya'daki dağların çoğu, Türkçe ve Moğolca “mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan” anlamlarına gelen sıfatlarla anılmaktadır.²⁸ Hatta Moğollar da, tıpkı Tu-küeler gibi kendilerine Köke Moğol (kök Moğol=gök Moğol) diyorlardı.²⁹ Moğolların, dağ motifinin yanısıra, Tengri dinini ve bu dinin en önemli iki motifi olan dağ ve kurt motiflerini de Türklerden aldıklarını söyleyebiliriz. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, ancak Cengiz Han'la birlikte devletli bir döneme girecek olan Moğollar, devletli döneme geçebilmek için, tıpkı daha önce Göktürklerin yaptığı gibi, geçmişini simgeleyen eski totemist/şamanist geleneklerin daha ötesine geçmeliydiler. Göktürkler bunu, “kut anlayışı” olarak da bilinen, hanedanın yönetme meşruiyetini Tanrıdan aldığı mesajını destekleyen her türlü argümanı (kurt kültü, dağ(Ötüken) kültü gibi) kullanarak sağlamışlardır. Aynı şey, Cengizli Moğollar için de, eski töre ve

²⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s. 9.

²⁷ Reşidüddin Fazlullah, Camii't-Tevarih, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Milli Eğitim Basımevi'nde basılmış fakat neşredilmemiştir), Türk Tarihi Kurumu Kütüphanesi, kayıt no: 36394, ss. 133-137; Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, s. 65.

²⁸ Ümit Hassan, Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler, s. 100.

²⁹ Roux, Türklerin Ve Moğolların Eski Dini, s. 200.

kaidelerin devamı niteliğindeki *Cengiz Han Yasası* olarak bilinen *yasa(k)* ile sağlanacaktır.

Cengizli Hanedanlar Üzerindeki İslam Öncesi İnanç Motiflerinin Etkisi ve Bunun İslami Dönemdeki Yorumlanması:

Gizli Tarih'e göre Cengiz Han'ın bazı zamanlarında *Burhan Haldun* dağına çıkarak Tengri'nin sesini dinlediğini biliyoruz.³⁰ O, bu şekilde, *Teb Tengri* (büyük şaman)'ye ihtiyaç duymadan da kendisinin Tengri ile ilişki kurabildiğini halkına göstermiş oluyordu. Yine İgnayeff'in Orenburg vilayeti Müslümanları arasında gördüğü bir başka *Çingisname* nüshasında bu konuda, "*Timuçin padişahlığa tengri tarafından seçilmiştir*" denmektedir.³¹ Bu şekilde, hükümlerlik hakkının, Tengri tarafından Cengiz Han'a bahşedilmiş olmasıyla, hükümdarlığın Cengiz Han sülalesinden gelmesi anlamını da ihtiva eden *Yasa* ilan edilmiş ve bu durum, Moğolların ve daha sonraki yüzyıllarda Orta Asya'da devlet kuran Türklerin meşruiyet ilkesi olmuştur.

Ancak *Yasa'nın* hayata geçirilebilmesi için eski geleneklerde bazı düzenlemeler yapılmalıydı. Bu düzenlemelerden biri de, Cengiz Han'ın kurduğu ordu düzeniyle ilgiliydi. Cengiz Han, kendisine bağlı birliklerin, heterojen hale getirilen boylardan oluşturulmasını istemiş, bunu da başarmıştı. Bunun birkaç sebebi olabilirdi. Moğol geleneğinde önemli yeri olan Şamanların etkisini kırmak için; ya da kabile geleneğinde, en yaşlı olanın sözünün geçmesi geleneğini, yaşlının sözünün değerini hakemlik, arabulucuk konumuna indirgeyerek, liderlik rolünü genç ve güçlü olanın üstlenmesini sağlamak için olabilirdi.

Devletli döneme geçilebilmesi için, Moğol geleneğinde önemli yeri olan şamanların siyasi otoritesinin siyasi liderlere, dolayısıyla boy beylerine geçmesi gerekiyordu. Moğollarda büyük şaman (*teb-tengri*), Cengiz Han döneminde ve Cengiz Han'dan önceki dönemlerde *beki'*dir. Bu kelime "güçlü" anlamına da gelen, Türkçedeki *beg(bey)* şeklindedir.³² Türklerdeki *beg-yabgu-han-kağan* dördlüsü arasındaki hiyerarşik ilişkinin benzerinin Moğollarda da olduğunu görüyoruz. Henüz devletli olunmayan zamanların, ya da devletin parçalandığı fetret dönemlerinin aşiret reisine karşılık gelen *beg*, devletli dönemin ise en alt birimini temsil ediyordu. Şöyle ki, bu beglerden biri, eğer aynı boydan gelen diğer aşiretler üzerinde egemen oluyorsa, o beg *yabgu* oluyordu. Yabguluk, aynı boy içinde yer alanlar için geçerli olduğundan, daha ziyade egemen soyun(beg

³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 40-41.

³¹ İnan, "Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, (Azerbaycan Yurt Bilgisi yıl 3, Nr. 25, 1934), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 199.

³² Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, s. 66.

ailesinin) yaşı daha büyük olan *beg*'i tarafından temsil ediliyordu. Eğer başka boyların da katıldığı federatif devletli döneme geçildiyse, bu defa da, içlerinde yabgunun da yer aldığı hanedandaki beglerden siyasi başarı göstereni, *Han* ve de *Kaşan* oluyordu. *Kaşan*, aynı zamanda bir *beg* ve bir *han*'dı. Bu durumda, aynı zamanda bir *beg* de olan *yabgu*, bu hanlardan yaşı büyük olardı. Göktürkler örneğinden yola çıkılarak, *yabgu*'nun, ülkenin batı kanadını yöneten han olduğu kanısına varılmıştır. Oysa Selçuklular örneğine bakarsak, ülkenin batı topraklarını yöneten Tuğrul Bey'in *yabgu* olmadığını, onun yerine doğu topraklarını yöneten amcası Musa'nın -ancak diğer büyük amca Arslan'ın ölümünden sonra- *yabgu* olduğunu görürüz. Büyük ihtimalle Göktürk örneğindeki, doğu topraklarının hakimi Bumin yerine, İstemi'nin boy için *yabgu* kabul edilmesinin sebebi, ülkenin batı topraklarını yönetmesinden değil, ailenin en yaşlısı olmasından kaynaklanıyordu. *Moğolların Gizli Tarihi*'den de anladığımız kadarıyla, devlet kurulmadan önceki dönemde soy içinde yaşlıların sözü geçiyordu ki, bu da Türklerdeki *yabgu*'ya karşılık gelmektedir. Devlet kurulduktan sonra ise artık, eski düzenin *begleri*/yeni düzenin *noyanları*, hangi soydan geldiklerine göre değil, devlete bağlılıklarına göre değerlendirileceklerdir. Soy konusu, bundan böyle, ancak devleti temsil eden hanedan için (Cengiz Han soyu için) geçerliydi. Tıpkı Göktürklerdeki *A-çina* ailesi örneğine benzer bir şekilde, burada da, *ebedi Tengri*'nin hükümdarlık "*kut*"unu Cengiz Han'ın soyuna vermiş olduğuna inanılıyordu.³³ Bu sayede bundan sonra artık Cengiz Han'ın yeni getirdiği kurallar, devlet idaresinin, -ki devlet idaresinden kasıt, aslında ordu idaresidir- yürütülmesinde *Yasa* halini alacaktır.

Cengiz Han'ın 1227'deki ölümünden Kubilay'ın 1294'teki ölümüne kadar ki süre içinde, kaynaklardan, ilk dönem Moğol hanları arasında, başlarda Hıristiyanlığın diğer dinlere nazaran daha fazla rağbet gördüğü izlenimi edinilse de, Moğol hanedan mensupları için en başta önemli olan, *Yasa*'ya bağlılıktır. İnançları, siyasi eğilimleri *Yasa*'dan sonra geliyordu. Güyük Han'ın Hıristiyanları kayıncı, Müslümanları dışlayıcı din politikasının ardından, yeni Moğol Hanı Mönke, Hıristiyan bir anneden doğmuş olmasına rağmen *Cengiz Han Yasası*'na uymuş ve başta Müslümanlara olmak üzere, bütün dinlere aynı mesafede durmuştur.³⁴ Zamanla Moğol hanları arasında İslamlaşmanın diğer dinlere

³³ *Moğolların Gizli Tarihi*, ss. 135-136.

³⁴ Başkent Karakorum'da farklı dinlerin temsilcileri ile yaptığı toplantılar, onun gösterdiği toleransın bir kanıtıdır. Din görevlilerini *Yasa*'ya uymaya zorlamamıştır. Hiç kimsenin dini inancından dolayı yargılanmasına izin vermemiştir. Belki de bu yüzden, başta Budist ve Hıristiyanlar olmak

nazaran daha kalıcı olmaya başladığı zamanlar da bile *Yasa*'ya bağlılık her zaman geçerli olmuştur.

İslam'a geçmek, tıpkı Selçuklular örneğinde olduğu gibi, artık hanedana bağlılığı değil, İslam'a bağlılığı getiren bir durumdu aslında. Hal böyleyken, İslam'a geçen bu hanedanlar, halifenin yani Abbasi hanedanının temsilcileri/emirleri gibi hareket edebiliyorlardı. Ancak Cengizli hanlıkların İslam'a geçtikleri dönemde, artık Bağdat ayakta değildir. Memlükler, her ne kadar Abbasi ailesinin koruyuculuğunu üstlenmiş olsalar da, bizzat hilafeti ilan etmiş değildir. Öyle olunca da, öncelik İslam'a geçip, ardından da Cengizli soydan olanın en meşru olması gibi bir durum söz konusu olmuştur. Bundandır ki, yaklaşık bir yüzyıl içerisinde İslamlaşacak olan üç Moğol Hanlığında da İslamlaşma, zahiri bir Müslümanlık şeklinde arz etmiş, gerçekte bütün Moğol hanlıkları sonuna kadar *Yasa*'ya bağlı kalmışlardır. Örneğin İlhanlı Olcaytu'nun, "*İslamiyeti kabul edince işimiz tersine döndü, eski dinimiz ve Çingis Han'ın yolu daha sağlam idi*" dediği rivayet edilir.³⁵

İlhanlı hanlarının *Cengiz Han Yasası*'na bağlılığı ile ilgili haberler Memlük kaynaklarına da yansımıştır.³⁶ Bu kaynaklardan, İlhanlı hanlarının İslam'a geçişlerinde stratejik bir yaklaşımın da söz konusu olduğunu çıkarsayabiliyoruz. Örneğin İlhanlı Teküder'in Müslüman olmasında rolü olan Şeyh 'Abd el-Rahman'ın, Teküder'in Müslüman olmasının ardından Memlüklere getirdiği mektupta, Memlüklerin artık Müslüman olan Moğollara itaat etmeleri önünde bir engel kalmadığı mesajı da yer almıştır.³⁷

üzere, her din, onu kendine yakın bulmuştur. Bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 59.

³⁵ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 230.

³⁶ Bu konu hakkında bkz. David Ayalon, "The Position of the Yasa in the Mamluk Sultanate", *Studia Islamica* XXXVI, Paris, 1971, ss. 151-180; aynı yazar, "Al-Maqrizi's Passage on the Yasa under the Mamluks", *Studia Islamica* XXXVIII, Paris, 1973, ss. 107-156; Reuven Amitai-Preiss, "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View From the Mamluk Sultanate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 59, No. 1 (1996), ss. 1-10; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Memlük Devletindeki Yankıları", *Türk Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), ss. 233-247; Judith Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement: Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston, 2006, ss. 369-389.

³⁷ Adel Allaoche, "Teküder'in Kalavun'a Ültimatı", çev. Mustafa Uyar, *Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, XLVI/1 (2007), ss. 243-254; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, cilt LXXVI, Sayı 275 (Nisan 2012) s. 16.

Yine İlhanlı Gazan Han'ın İslam'a geçişinde, Altınordu Hanlığı ile aralarındaki rekabetin rolü olduğu düşünülebilir.³⁸ Bu rekabet bir yönüyle aslında, Cengizli soyundan Cuci nesli (Altınordu) ile Tuluy nesli (İlhanlılar) arasındaki üstünlük mücadelesidir. Şöyle ki, *Cengiz Han Yasası*'na göre, başta bir büyük kağan bulunduğu müddetçe -ki Pekin'de bulunuyordu-, İlhanlı, Altınordu, Çağatay hanlıkları için büyük kağana bağlı olmak hala önemliydi. Bu durum 1294'te Kubilay Han'ın ölümüyle değişir ki, Gazan'ın başa geçişi tam da bu dönem (1295)'de olmuştur. Doğudaki büyük han Kubilay Han'ın 1294'teki ölümüyle, İlhanlı Gazan Han, her ne kadar İslami bir devletin temellerini atmış olsa da, bozkır geleneklerinden hiçbir zaman vazgeçmemişti. Bir yandan İslam dininin fıkhi kaidelerine mümkün olduğunca riayet edilirken, özellikle devlet işleri ve askeri alanda ise eski Moğol geleneklerine ve *Cengiz Yasası*'na riayet ediliyordu. Örneğin, Gazan Han, bir yandan Memlük seferine çıkmadan önce, savaşın zaruri olduğuna dair din adamları ve alimlerden fetva alma ihtiyacı duyarken, diğer yandan Memlükler karşısında alınan yenilgide rolü bulunan emirlerin *Cengiz Yasası*'na göre yargılanıp cezalandırılmalarını istemiştir.³⁹ Demek oluyor ki bundan sonra artık Cengizli olursa da, bilhassa dış meselelerde Müslüman olmak da bir o kadar önemli olacaktır. Özellikle, Abbasi halifesinin koruyuculuğunu üstlenen Memlüklü rakibe karşı, hem Müslüman hem Cengizli olmak ayrı bir önem arz edecek, bundan böyle İlhanlılar rakipleriyle mücadelede, Müslüman yandaşlardan da askeri destek görebileceklerdir.⁴⁰ Ayrıca Moğol hanlar ve beyler (ya da noyanların) arasındaki mücadelede de, İslam'a geçmiş olmak, *Cengiz Yasası*'na bağlı olmak kadar önem arz edecekti. Nitekim Amitai'ye göre, Gazan Han'ın İslam'a geçişindeki motivasyonun en önemli sebebi, Baydu ile arasındaki iktidar mücadelesinde, kendisinden önce Müslüman olmuş Moğolların desteğini almak istemesidir.⁴¹ Hanlıklar arasındaki mücadelede ise, hala *Cengiz Yasası*'na göre hareket edilmekte olduğundan, her ne kadar İslam'a geçilmiş olursa da, Cengizli olmanın, hala daha fazla önem arz ettiğini belirtmeliyiz.

³⁸ Bert G. Fragner, "Ilkhanid Rule and Iranian Political Culture, *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston, 2006, s. 73.

³⁹ Osman G. Özgüdenli, "İlhanlılar'da Hükümranlık Telâkkisi ve Hükümdar Algısı", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/1, (2018), ss. 81-82.

⁴⁰ Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnançlarında Gelenek ve Değişim: Gâzân Hân ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 156-160.

⁴¹ Amitai, "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View From the Mamluk Sultanate", s. 1.

Bu arada, Moğol hanlıklarının, 13-14. yüzyıllarda dünya tarihinde sergiledikleri askeri ve siyasi üstünlüğün, Moğol kültürünün korunması açısından bakıldığında, aynı şekilde olmadığını söylemek gerekir. Kubilay Hanlığı hariç, diğer üç hanlığın zamanla İslamlaşması ve sonucunda Türkleşmesi, Moğolluğun sadece Moğolistan'dan ibaret olması gibi bir gerçekliği ortaya çıkarmıştır. Herhalde, yayıldıkları topraklarda bıraktıkları en büyük miras, bundan sonra Orta Asya'da kurulacak devletler açısından, hanedanın Cengizli bir soydan gelme prensibinin kök salması olmuştur. İbn Arabşah, bu durumu “Çingis Han'ın kabilesinden çıkan yöneticiler “ilhan” ve “sultan” ünvanı taşırlardı. Çünkü onlar Türklerin Kureysi idi” şeklinde tespit etmiştir.⁴²

Orta Asya'da meşruiyet açısından Cengizli bir soydan gelme prensibi, Cengizli hanlıkların yıkılmasından sonra da önem arz etmeye devam etmiştir. Biz bunu Emir Timur örneğinde açıkça görüyoruz. Cengizli bir soydan biri olmayan Timur, Çağatay Hanlığı'nı devirip başa geçtiğinde “han” ünvanını kullanmamış, onun yerine “emir” ünvanını kullanmaya devam etmiştir. Buna karşılık, *Cengiz Yasası*'nin boylar üzerindeki etkisi halen devam ettiği için, Cengizli soyundan bir prensesle evlenmeye özellikle itina etmiştir. İbn Arabşah bu konu hakkında, “Timur, Çingis Han'ın yasalarına sıkı sıkıya bağlıydı ve ona göre bu yasalar İslam fıkının fūrûları gibiydi. Çingis Han yasalarına göre hareket ederdi ve bunları şeriattan üstün tutardı” demektedir.⁴³ Hatta Çağataylıların, Deşt-i Kıpçak, Hitay ve Türkistan halklarının ve avam tabakasının tamamının, Cengiz Han yasalarını şeriattan üstün tuttuğunu ekler.⁴⁴

Timurlu devletinden sonra ise, eski Türk ve Moğol dünyasının egemen olduğu topraklarda iki soy, hükümdar olarak ön plana çıkacaktır. Bunlardan, örneğin Osmanlı'da mitolojik karakterli Oğuz Kağan kökenli bir soydan olma prensibi ön plana çıkarırken, Timurlu devletinin dağılması sonucu ortaya çıkan Babürlülerde, Şeybanilerde ve Şeybaniler sonrasında kurulan hanlıklar ile Altınordu'nun dağılmasından sonra kurulan hanlıklarda ise Cengizli soydan gelme prensibi 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Timurlu soyundan gelerek Hindistan Muğal devletini kuran Babür, hatıralarının bir yerinde “Önceleri bizim ata ve babalarımız, Çingis töresine şaşılacak derecede riayet ederlerdi. Mecliste, divanda, ziyaret ve yemekte, oturmak ve kalkmakta bu töreye karşı

⁴² İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50.

⁴³ İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 431.

⁴⁴ İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 431.

hareket etmezlerdi" demektedir.⁴⁵ Babur'ün çağdaşı olan Mirza Haydar Duğlat da, Uluğ Bey'in töre(yasa)ye karşı gösterdiği ilgiyi, "Mirza Uluğ Bey, Emir Hudaydad'a dedi: Kimse Çingis Han'ın töresini senin kadar çok bilmiyor. Bu konudaki her şeyi bilmeyi arzuladığımdan, ne olur onun bütün kaidelerini bana söyle" dediğini aktarmaktadır.⁴⁶

Öyle anlaşılıyor ki, Cengiz Han'ın ölümünden sonra, kabile geleneklerine(töre) göre miras olarak kalan yurtlar(ülüş), kendi törelerine göre ve hatta Cengiz Han devri yasalarına göre yönetilirken, yeni fethedilen yerlerde ise yeni töreler uygulanmıştır. Gerek Hülagü'nün gerekse Kubilay'ın yeni fethettikleri yerlerde, bu fethedilen yerlerin yerleşik kültürüne uygun politikalar üretilmişti. Batu(Altınordu)'ya ve Çağatay'a düşen topraklar ise, Cengiz Han'ın 1227'de ölümü üzerine ülüş edilen topraklardı ve töreye göre yönetilmeliydi. Dikkat edilirse, meşruiyet için Cengizli bir soydan gelme prensibinin uygulandığı topraklar, hep bu iki hanlığın, Altınordu ve Çağatay Hanlığı'nun ardılları arasında gözlenmiştir. Aynı durum, Ön Asya'da, kökenlerini Moğol karşıtlığı, Selçuklu torunu olma gibi prensiplerle açıklayan Osmanlı'da Oğuz soyu üzerinden sürdürülmüştür. Bu ikisinin yan yana olduğu bir örnek ise, Osmanlı ve Kırım Hanlığı'dır ki, Osmanlı, hanedandan, soyun devamını sağlayacak hiçbir erkek kalmazsa, Cengizli bir soydan gelen Kırım hanlarının bu görevi üstlenmesini vasiyet etmiştir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, eski Türklerin ve Moğolların, devletli döneme geçişlerinde, eski inanç unsurlarından aldıkları en önemli unsur, "dağ kültü" ve "kurt kültü" ile pekiştirilerek ortaya çıkmış olan "yönetici soyun, meşruiyetini Tanrıdan aldığı prensibi" olmuştur. İslamlaşmayla birlikte bu durum, yöneticinin meşruiyetini tanrıdan aldığı kısmı terk edilse de -çünkü artık İslamiyete geçilmiştir-, ilk Moğol kağanı Cengiz Han'ın soyundan gelinmesi prensibine dönüştürülerek 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir.

Çalışmamızın başında, bizi bu çalışmaya sevk eden problemin, Doğu Türkistan'daki Uygurlar arasında gözlenen Moğolluk ve Zerdüştilik motiflerinin, Uygur dünyasındaki kabul görüşü üzerine olduğunu söylemiştik. 1949 yılında kurulmuş olan Çin Halk Cumhuriyeti'nde bugüne kadar en çok okunan roman ünvanını elinde bulunduran Jiang Rong'un 1960'lı yıllarda İç Moğolistan'da Moğol kabileleri arasında geçirdiği kendi anılarından kurguladığı *Wolf Totem*(Kurt Totemi) adlı romanı, bizim 2015 ve 2016 yılında Doğu Türkistan'da

⁴⁵ Gazi Zahireddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 361.

⁴⁶ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 233.

Uygurlar arasında gözlediğimiz durumu teyit etmektedir.⁴⁷ Romanda, kurdun Moğol kültüründeki yeri ve onun Gök-Tengri tarafından kutsanmış bir hayvan oluşu, ayrıca, Cengiz Han'ın onlarca savaşı kurt sürülerinin yaşam biçiminden esinlenerek kazanmış olduğu fikri işlenmiştir.

Bir kere daha hatırlatmak gerekirse, Çin'in İç Moğolistan eyaletine yakın Turfan ve Kumul bölgesi Uygurları arasında Moğolluk izlerine rastlanırken, Doğu Türkistan'ın eski İrani toprakları olan Kaşgar, Yarkent, Hoten bölgesi Uygurları arasında ise Zerdüştilik motiflerine rastlanmaktadır. Bu makalede, sorumuzdaki Moğolluk etkisinin tarihsel ve kültürel boyutlarının devlet yönetimindeki etkisi üzerinde durulmuş, Türk dilli ve Moğol dilli kabileler arasındaki birçok motifin (Tengri dini, dağ kültü, kurt kültü) ortaklığı ve Cengiz Han sonrasında da, bu geleneklerin İslamlaşmaya yedirilerek nasıl devam ettirildiği üzerinde durulmuştur.⁴⁸

⁴⁷ Adı geçen roman, 2014 yılında Fransız yönetmen Jean-Jacques Annaud tarafından senaryolaştırılıp sinema filmi de yapılmıştır.

⁴⁸ İrani bir motif olan Zerdüştilik etkisi ise, ayrı bir çalışmanın konusu olarak ele alınacaktır. Ancak Zerdüştilik etkisinin devlet yönetiminden ziyade folklorik unsurlarda etkili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allaoche, Adel, "Tegüder'in Kalavun'a Ültimatomu", çev. Mustafa Uyar, *Dil ve Tarih-coğrafya Dergisi*, XLVI/1 (2007), ss. 243-254.
- Amitai-Preiss, Reuven, "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View From the Mamluk Sultanate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 59, No. 1 (1996), ss. 1-10.
- Ayalon, David, "The Position of the Yasa in the Mamluk Sultanate", *Studia Islamica* XXXVI, Paris, 1971, ss. 151-180.
- ___, "Al-Maqrizi's Passage on the Yasa under the Mamluks", *Studia Islamica* XXXVIII, Paris, 1973, ss. 107-156;
- Babur, Gazi Zahireddin Muhammed, *Baburnâme*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Dedem Korkudun Kitabı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Esin, Emel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.
- ___, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Fragner, Bert G. "Ilkhanid Rule and Iranian Political Culture, *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston, 2006, ss. 68-80.
- Golden, Peter, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, Ankara, 2002.
- Gumilev, L.N. *Eski Türkler*, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hassan, Umit, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Doğubatı, 4. Baskı, Ankara, 2011.
- İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.
- İnan, Abdülkadir, "Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, (Azerbaycan Yurt Bilgisi yıl 3, Nr. 28, 1934), TTK Yayınları, Ankara, 1998, ss. 204-206.
- ___, "Destan-ı Nesli Çengiz Han Kitabı Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, (Azerbaycan Yurt Bilgisi yıl 3, Nr. 25, 1934), TTK Yayınları, Ankara, 1998, ss. 198-203.
- Kanat, Cüneyt, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Memlük Devletindeki Yankıları", *Türk Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), ss. 233-247.
- el-Kaşgarî, Mahmûd, *Divânü Lugati't Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi*, çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Orhun Abideleri*, haz. Muharrem Ergin, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt 7, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ___, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ögel, Bahaaddin, *Türk Mitolojisi*, Cilt 2, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

- Özgüdenli, Osman G., *Moğol İrani'nda Gelenek ve Değişim: Gazan Han Ve Refomları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- ___, "İlhanlılarda Hükümranlık Telakkisi ve Hükümdar Algısı", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, V/1, (2018), ss. 73-91.
- Pfeiffer, Judith, "Reflections on a 'Double Rapprochement: Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-Boston, 2006, ss. 369-389.
- Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Milli Eğitim Basımevi'nde basılmış fakat neşredilmemiştir), Türk Tarihi Kurumu Kütüphanesi, kayıt no: 36394.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2001.
- ___, *Türklerin Ve Moğolların eski Dini*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2002.
- ___, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sinor, Denis, "Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", *Erken İç Asya Tarihi*, çev. Talat Tekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 383-424.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Taşagıl, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- ___, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Togan, İsenbike, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, E.J. Brill, Leiden, 1998.
- Uyar, Mustafa, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, cilt LXXVI, Sayı 275 (Nisan 2012) ss. 7-30.